

Research Paper

Content analysis of primary school textbooks based on the environmental components of tourism

Razieh Ahmadi¹ Mostafa Azizi Shamami^{*2} Meimanat Abedini Baltork³

¹ M.A in curriculum, University of Mazandaran, Babolsar, Iran (razieh.ahmadi1135@gmail.com)

² Assistant Professor and Faculty Member, Department of Education, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran (mazizi@umz.ac.ir)

³ Assistant Professor and Faculty Member, Department of Education, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran (m.abedini@umz.ac.ir)

10.22080/JTPD.2022.23726.3708

Received:

December 7, 2022

Accepted:

March 18, 2023

Available online:

May 10, 2023

Keywords:

Environment, tourism, textbooks, elementary school, content analysis

Abstract

Context and Purpose: The aim of this study was to analyze the content of elementary school textbooks based on the attention to the environmental components of tourism. **Design/methodology/approach:** Quantitative research design and the method used is descriptive content analysis. The statistical population included all primary school textbooks in the academic year 2014-2016 and the statistical sample includes Persian (readable), Persian (written), experimental sciences, heavenly gifts, social studies, technology, thinking, and research. To collect data, a researcher-made checklist and environmental tourism indicators were used.

Findings: The finding showed that the highest importance coefficient was related to science books (0.402), social studies (0.318), Persian (0.138), mathematics (0.083), and heavenly gifts (0.056). Also, the environmental components of tourism have not been paid attention to in the books of thinking and research, and technology. The finding of the analysis showed that the problems of wastes with a frequency of 46 are in the first place, the problems of air quality with a frequency of 29 are in the second place, and the problems of wildlife with a frequency of 28 are in the third place.

Conclusion: Textbooks should emphasize the necessary training for environmental tourism education and its components; however, some textbooks have not paid much attention to some environmental components of tourism.

Originality/value: Introducing the concepts and components of environmental education and tourism in the content of the curriculum of the educational levels makes the students informed from the beginning; at the same time, it develops their personality to consider protection environment of tourism not only as a lesson but also as a duty and human responsibility.

*Corresponding Author: Mostafa Azizi shamami

Address: Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Email: mazizi@umz.ac.ir

Tel: 01135302637

Extended Abstract

1. Introduction

The tourism industry is directly related to the environment. The quality of the environment, whether natural or man-made, is essential for tourism. However, the relationship between tourism and the environment is complex. This phenomenon involves many activities that have detrimental effects on the environment (Ghulam Rabbany, 2013).

Rapid tourism development not only negatively affects natural areas such as forests, marine environment, wetlands, wildlife, etc., but also changes the pattern of behavior of local communities and their perception of tourism development (Sharma & Rao, 2019). Most negative environmental impacts of tourism are related to creation of public infrastructure such as roads and airports and tourism facilities such as resorts, hotels, restaurants, shops, and golf courses. The negative effects of tourism development can gradually deplete the environmental resources that it depends on them (Stainton, 2020). From the very beginning, at the same time, consider the development of the character of environmental protection of tourism not only as a lesson but also as a human duty and responsibility.

Finally, it can be said that environmental education and tourism is a lesson for life. This means that what we have learned and stored in our tourism environment must be put into practice and reflected in our daily lives and our individual and social behavior. In this research, it is intended to investigate to what extent the existing textbooks of primary school in the academic year 1399-1400 have addressed the vital issue of tourism environment and what is the status of each of these

textbooks in terms of environmental components of tourism?

2. Research Methodology

The method of the present research is descriptive, which based on the nature of the research subject, the content analysis method of quantitative type has been used. The unit of analysis is also sentencing (text, questions, and exercises) and pictures. The statistical population included all primary school textbooks in the academic year 2014-2016 related to the first, second, third, fourth, fifth, and sixth grades of elementary school in the titles of Persian (readable) Persian (written) experimental sciences, heavenly gifts, mathematics, social studies, technology includes thinking and research. To collect data in the present study from the checklist in the form of 9 main components (categories of water quality problems of tourism environment, air quality problems of tourism environment, noise problems of tourism environment, wildlife problems of tourism environment, aesthetic and cultural problems of tourism environment, problems of solid wastes and other wastes of tourism environment, problems of biological diversity of tourism environment, problems of climate change of tourism environment and soil problems of tourism environment) have been used.

Descriptive statistics such as tables of frequency, percentage, mean and standard deviation, and qualitative analysis of Shannon entropy were used to analyze the data.

3. Research Findings

The results of information load values and coefficients of importance obtained from the frequencies of environmental

problems of tourism in textbooks in Table 4 show that the highest coefficients of importance are the books of science (0.402), social studies (0.318), Persian (0.138), mathematics (0.083), and heavenly gifts (0.056), respectively.

4. Conclusion

The results are consistent with the findings of Ghulam Rabbany (2013), Salehi Omran, and Abedini Belterk (1400), Mashaallahinejad et al. (1398), Ghazavi et al. According to the abovementioned topics, it is necessary to give the necessary education to children in this regard. Environmental education provides students with essential knowledge about the problems caused by environmental degradation and the need to protect the environment and natural resources in all subjects. Life emphasizes that economic and social development and a better life depend on environmental protection. Designers and school curriculum planners should not be indifferent to the environmental issues of tourism in designing elementary school curricula and take the necessary measures to pay attention to them. Be specific to environmental discussions, because research shows a significant positive impact of the curriculum in the

development of environmental knowledge and the positive effects of these curricula. It is recommended in addition to textbooks related to environmental education, additional and supplementary educational resources in the form of booklets, related booklets, and software be available. Training should be developed and provided to teachers in cooperation and consultation with other relevant organizations, including the Environment and Tourism Organization.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

علمی پژوهشی

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی ابتدایی بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های محیطی گردشگری

راضیه احمدی^۱ ، مصطفی عزیزی شامی^{۲*} ، میمنت عابدینی بلترک^۳

^۱ کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

(raziieh.ahmadi1135@gmail.com)

^۲ استادیار و عضو هیأت علمی گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

(mazizi@umz.ac.ir)

^۳ استادیار و عضو هیأت علمی گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

(m.abedini@umz.ac.ir)

 10.22080/JTPD.2022.23726.3708

چکیده

زمینه و هدف: پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های محیطی گردشگری تدوین شد.

روش‌شناسی: طرح پژوهش کمی و روش مورد استفاده، توصیفی از نوع تحلیل محتوا است. جامعه آماری شامل تمامی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ و نمونه آماری شامل فارسی (خواندنی)، فارسی (نوشتاری)، علوم تجربی، هدیه‌های آسمانی، مطالعات اجتماعی، کاروفناوری، تفکر و پژوهش بود. جهت گردآوری داده‌ها از چک لیست محقق ساخته حاوی مؤلفه‌ها و شاخص‌های محیطی گردشگری استفاده گردید.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد بیشترین ضریب اهمیت به ترتیب مربوط به کتاب علوم (۰/۴۰۲)، مطالعات اجتماعی (۰/۳۱۸)، فارسی (۰/۱۳۸)، ریاضی (۰/۰۸۳) و هدیه‌های آسمانی (۰/۰۵۶) بوده است و در کتاب‌های تفکر و پژوهش و کار و فناوری توجهی به مؤلفه‌های محیطی گردشگری نشده است. نتایج تجزیه و تحلیل حاکی از آن بود که معضلات زباله و مواد زائد با فراوانی ۴۶ در رتبه اول، معضلات کیفیت هوا با فراوانی ۲۹ در رتبه دوم و معضلات حیات وحش با فراوانی ۲۸ در رتبه سوم قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات: کتاب‌های درسی باید بر آموزش‌های لازم جهت آموزش محیطی گردشگری و ارتقای مؤلفه‌های آن تأکید نمایند که در کتاب‌های درسی به برخی از مؤلفه‌های محیطی گردشگری توجه چندانی نشده است.

نوآوری و اصالت: واردکردن مفاهیم و مؤلفه‌های آموزش محیط زیست و گردشگری در محتوای برنامه درسی مقاطع تحصیلی باعث می‌شود که دانش آموزان از همان ابتدا و در همان زمان تکوین شخصیت حفاظت از محیط‌زیست گردشگری را نه فقط به‌عنوان یک درس بلکه به‌عنوان یک وظیفه و مسؤلیت انسانی تلقی نمایند.

تاریخ دریافت:

۱۶ آذر ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۸ بهمن ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۲۰ اردیبهشت ۱۴۰۲

کلیدواژه‌ها:

محیط زیست؛

گردشگری؛ کتب درسی؛

دوره ابتدایی؛ تحلیل

محتوا.

* نویسنده مسئول: مصطفی عزیزی شامی

آدرس: دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران،

بابلسر، ایران

ایمیل: mazizi@umz.ac.ir

تلفن: ۰۱۱۳۵۳۰۲۶۳۷

۱ مقدمه

و غیره را تحت تأثیر منفی قرار می‌دهد، بلکه الگوی رفتاری جوامع محلی و برداشت آن‌ها را از توسعه گردشگری نیز تغییر می‌دهد (Sharma & Rao, 2019). به طوری که بسیاری از تأثیرات منفی زیست‌محیطی گردشگری با ایجاد زیرساخت‌های عمومی مانند جاده‌ها و فرودگاه‌ها و امکانات گردشگری از جمله استراحتگاه‌ها، هتل‌ها، رستوران‌ها، مغازه‌ها، زمین‌های گلف مرتبط است. تأثیرات منفی توسعه گردشگری می‌تواند منابع محیطی را که به آن وابسته است، به تدریج از بین ببرد (Stainton, 2020). از طرف دیگر گردشگری این امکان را فراهم می‌کند که با کمک به حفاظت از محیط‌زیست، اثرات مفیدی بر محیط زیست ایجاد کند. این راهی برای افزایش آگاهی از ارزش‌های زیست‌محیطی گردشگری است و می‌تواند به عنوان ابزاری برای تأمین هزینه‌های حفاظت از مناطق طبیعی و افزایش اهمیت اقتصادی آن‌ها باشد (GhulamRabbany, 2013).

در پژوهش Ceballos-Lascara (1996) تأثیرات مستقیم گردشگری زیست‌محیطی را در معرض عواملی چون زمین‌شناسی، مواد معدنی و فسیل‌ها، خاک‌ها، منابع آب، پوشش گیاهی، حیوانات، بهداشت، زیبایی‌شناسی و محیط فرهنگی دانسته است. همچنین Wong (2002) و Genot (1997) فشار بر منابع طبیعی (تخلیه انرژی، تأمین آب، استفاده از زمین و فرسایش خاک) آسیب به حیات وحش/زیستگاه و از دست دادن تنوع زیستی (پاک‌سازی پوشش گیاهی، از بین رفتن پوشش جنگل، اختلال در حیات وحش، آسیب به صخره‌های مرجانی، آسیب به گونه‌ها) و آلودگی (آلودگی هوا، فاضلاب تصفیه نشده، زباله‌های جامد و بستر و آلودگی صوتی) را از عوامل سوء زیست‌محیطی گردشگری دانسته‌اند (Belsoy et al, 2012). همچنین (GhulamRabbany, 2013) معضلات کیفیت آب، هوا، آلودگی هوا، زباله‌های جامد و زائد، حیات وحش، تأثیرات فرهنگی و زیباشناختی، تنوع بیولوژیکی، تغییرات اقلیمی، تأثیرات فیزیکی را از عوامل ها و فاکتورهای مهم محیطی گردشگری بیان

در دهه‌های اخیر، گردشگری، یکی از مهم‌ترین صنایع پویا در سطح جهانی بوده است که نرخ رشد آن بالاتر از هر شاخه دیگر اقتصادی بوده است. در عصر حاضر اهمیت گردشگری بیش از همه وابسته به چرخه اقتصادی آن است، چراکه قابلیت بالایی در زمینه پویایی اقتصاد محلی و بین‌المللی دارد؛ به طوری که گردشگری ۹/۵ درصد از اقتصاد جهانی و ۴/۴ درصد از کل سرمایه‌گذاری در جهان را تشکیل می‌دهد. بر اساس پژوهش‌های انجام‌شده توسط سازمان جهانی گردشگری تا سال ۲۰۲۰، تعداد گردشگران بین‌المللی به ۱٫۴ میلیارد نفر و تا سال ۲۰۳۰ انتظار می‌رود این رقم به ۱٫۸ میلیارد نفر برسد (Ibanescu, 2018). در این رابطه، شورای جهانی سفر و گردشگری (۲۰۲۱) فاش کرد که سفر و گردشگری نقشی حیاتی در ایجاد شغل، از جمله تأثیرات مستقیم، غیرمستقیم و القایی آن، ایفا می‌کند. تخمین زده شد که از هر ۴ شغل ایجادشده در سراسر جهان، ۱ نفر، یعنی حدود ۳۳۴ میلیون یا ۱۰٫۶ درصد از کل مشاغل، ۹٫۲ تریلیون دلار، ۱۰٫۴ درصد از تولید ناخالص داخلی جهانی را تشکیل می‌دهد. این در حالی است که هزینه بازدیدکنندگان بین‌المللی ۶٫۸ درصد از کل صادرات و ۲۷٫۴ درصد از صادرات خدمات جهانی بوده است که سهمی معادل ۱٫۷ تریلیون دلار در سال ۲۰۱۹ داشته است (Naseem, 2021).

از سوی دیگر صنعت گردشگری ارتباط مستقیمی با محیط‌زیست دارد. کیفیت محیط، چه طبیعی و چه ساخت بشر، برای گردشگری امری ضروری است. با وجود این، رابطه بین گردشگری و محیط‌زیست رابطه پیچیده‌ای است. این پدیده در بردارنده فعالیت‌های زیادی است که می‌تواند اثرات زیان‌باری بر محیط‌زیست داشته باشد (GhulamRabbany, 2013; Rezaei & Shobeiri, 2017; Salehi and et al, 2103).

توسعه سریع گردشگری نه تنها مناطق طبیعی مانند جنگل‌ها، محیط دریایی، تالاب‌ها، حیات وحش

زیست‌محیطی را تجربه کرده است. در حال حاضر مصرف بی‌رویه انرژی در ایران و در پی آن تخریب منابع زیرزمینی و ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی می‌تواند از مهم‌ترین مسائل مرتبط با رفتارهای زیست‌محیطی افراد باشد. به وجود آمدن اندیشه‌ی حمایت از محیط‌زیست ضرورت توجه به ارزش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی انسان را بیش‌ازپیش نشان می‌دهد. این بحران‌های محیط‌زیستی معنای جدیدی به‌ضرورت آموزش به کودکان و بزرگسالان داده است. در این بین همگان بر این مسأله توافق دارند که آموزش مؤثرترین ابزار رویارویی با چالش‌های آینده خصوصاً حفاظت از محیط‌زیست است (Salehi and et al, 2017). وارد کردن مفاهیم و مؤلفه‌های آموزش محیط‌زیست و گردشگری در محتوای برنامه‌ی درسی مقاطع تحصیلی باعث می‌شود که دانش‌آموزان از همان ابتدا و در همان زمان تکوین شخصیت حفاظت از محیط‌زیست گردشگری را نه فقط به‌عنوان یک درس بلکه به‌عنوان یک وظیفه و مسؤلیت انسانی تلقی نمایند. درنهایت می‌توان بیان کرد آموزش محیط‌زیست و گردشگری، درسی برای زندگی است. این نکته بدین معناست که آموخته‌ها و اندوخته‌های زیست‌محیطی گردشگری ما می‌بایست به عمل تبدیل‌شده و در زندگی روزمره و رفتار فردی و اجتماعی ما بازتاب یابد. آنچه در این زمینه قابل تأمل است نقش و اثری است که نظام‌های آموزشی در آموزش رفتارهای زیست‌محیطی گردشگری از همان روزهای آغازین آموزش رسمی از طریق محتوا و کتاب درسی باید مدنظر قرار دهند. تاکنون پژوهشی در راستای زیست‌محیطی گردشگری کتاب‌های درسی صورت نگرفته است، اما اکثر پژوهش‌های مرتبط با مسأله‌ی محیط‌زیست در کتاب‌های درسی حاکی از عدم توجه بنیادی و سازمان‌دهی شده به این مؤلفه‌ی کلیدی در کتاب‌های درسی است. به‌طوری‌که Salehi & Abedini (2021) در پژوهش خود به تحلیل محتوای آموزش گردشگری در کتاب‌های درسی دوره‌ی ابتدایی پرداختند و نشان دادند که بیشترین میزان توجه و ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه‌ی گردشگری

کرده‌اند. برخی پژوهش‌ها اثرات فعالیت‌های گردشگری بر محیط فیزیکی مثل خاک (Chang et al, 2012)، پوشش گیاهی (Huang & Xiao, 2010)، حیوانات (Jin et al, 2011)، اتمسفر (Zhang et al, 2011) و آلودگی محیط‌زیست (Omri et al, 2015) را مورد بررسی قرار دادند. از دیدگاه Ghulam Rabbany عوامل و فاکتورهای کیفیت آب، کیفیت هوا، آلودگی صوتی، مواد زائد و زباله‌های جامد، حیات وحش، زیبایی‌شناختی و فرهنگی، تنوع بیولوژیکی، تغییرات اقلیمی و تأثیرات فیزیکی را از مؤلفه‌های مهم و اثرگذار بر زیست‌محیطی گردشگری بیان کرده‌اند. پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه‌ی تأثیرات محیطی گردشگری این واقعیت را نشان می‌دهد که یک محیط باکیفیت بالا برای گردشگری ضروری است، درحالی‌که کیفیت محیط توسط خود گردشگران به دلیل اهمیت اقتصادی آن تهدید می‌شود؛ به‌طوری‌که در بسیاری از مناطق جهان، گردشگری اکنون تهدید بزرگی برای سلامت زیست‌محیطی مناطق میزبان محسوب می‌شود و از این رو یک مشکل عمده است که باید با آن روبه‌رو و حل شود (Sharma & Rao, 2019).

۲ ادبیات پژوهش

پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه‌ی تأثیرات زیست‌محیطی گردشگری این واقعیت را نشان می‌دهد که یک محیط باکیفیت بالا برای گردشگری ضروری است، درحالی‌که کیفیت محیط توسط خود گردشگران به دلیل اهمیت اقتصادی آن تهدید می‌شود؛ به‌طوری‌که در بسیاری از مناطق جهان، گردشگری اکنون تهدید بزرگی برای سلامت زیست‌محیطی مناطق میزبان محسوب می‌شود و از این رو یک مشکل عمده است که باید با آن روبه‌رو و حل شود (Sharma & Rao, 2019). در این راستا امروزه افراد با تغییرات اجتماع، اقتصادی، فرهنگی و محیط‌زیستی روبه‌رو هستند که در درازمدت بقایش را به خطر خواهد انداخت. در دهه‌های اخیر کشور ما نیز با مشکلات و مسائل زیست‌محیطی زیادی روبه‌رو بوده و برخی آسیب‌ها و تخریب‌های

مباحث فوق و پژوهش‌های انجام شده، آموزش ابتدایی و دوران کودکی دوره مهمی است که رشد عقلی و شخصیت و نگرش آنان شکل می‌گیرد و مسائل گوناگونی چون آموزش نریختن زباله، اسراف آب، از بین بردن درختان و احترام به محیط زیست و از این دست موارد را می‌توان به آنان آموخت. در نتیجه مفاهیم مرتبط با زیست‌محیطی گردشگری آموزش موجب شناخت زیست‌محیطی گردشگری در دانش‌آموزان شده و چگونگی حفاظت از محیط زیست را می‌آموزند. از آنجاکه محتوای کتاب‌های درسی (واژه‌ها، کلمات، جملات، اشکال و تصاویر) دوره ابتدایی از مهم‌ترین وسایل شناخت و آموزش رفتارهای محیطی برای دانش‌آموزان هستند، پس لازم است برنامه‌ریزان درسی در تدوین اهداف آموزشی و طراحی کتاب‌های درسی معضلات محیطی گردشگری را نیز مد نظر قرار دهند. در نتیجه پژوهش حاضر سعی دارد خلأ پژوهشی موجود را در این زمینه پر نماید تا بتواند تصویری مطلوب از گردشگری زیست‌محیطی در کتاب‌های درسی ارائه دهد. چراکه آموزش کودکان به مسائل محیطی گردشگری هم می‌تواند آنان را با مباحث مرتبط با گردشگری و زیست‌محیطی و... آشنا سازد و هم می‌تواند والدین و به تبع آن تمام شهروندان جامعه را آگاه سازد تا بتوانند جامعه و طبیعت زندگی خود را حفظ و سلامت نگه دارند. با توجه به اینکه تمام کتاب‌های درسی مدرسه‌ای در سال‌های اخیر مورد بازنگری و تغییر قرار گرفته است در این پژوهش در نظر است بررسی شود که کتاب‌های درسی موجود مقطع ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ تا چه اندازه به مسأله حیاتی زیست‌محیطی گردشگری پرداخته‌اند و هرکدام از این کتاب‌ها در توجه به مؤلفه‌های محیطی گردشگری از چه وضعیتی برخوردارند؟

براساس مرور نظام‌مند ادبیات تحقیق متغیرهایی که در حوزه محیطی گردشگری مطرح بودند در جدول ۱ مشخص گردید.

«چیست» (چیستی گردشگری) و کم‌ترین میزان توجه مربوط به مؤلفه گردشگر «کیست» (هویت گردشگر) بوده است؛ ضمن اینکه بیشترین فراوانی در کتاب مطالعات اجتماعی مشاهده شد. همچنین Khamushi Bidgoli & Mazaheri (2020) در پژوهش خود به بررسی میزان و نوع توجه به محیط‌زیست در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی با استفاده روش تحلیل محتوا پرداختند و نشان دادند که از حیث «میزان توجه» در این کتاب‌ها به موضوع خاک، آب، صوت، هوا و از حیث «نوع توجه»، به «حفظ و نگهداری» بیش از «شناخت و آگاهی» و «رشد و ارتقا» پرداخته شده است؛ همچنین، نوع توزیع مؤلفه‌های زیست‌محیطی در کتاب‌ها و در پایه‌ها، فاقد تعادل است. Salehi and et al (2017) در پژوهش خود به بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های اصلی آموزش محیط زیست در محتوای کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی ایران پرداختند و نشان دادند توجه متعادل و جامعی به مؤلفه‌های آموزش محیط زیست در محتوای کتاب‌ها نشده است. در پژوهش Erdogan and et al (2009) در پژوهشی به تأثیر مؤلفه‌های آموزش زیست محیطی در برنامه درسی علوم ابتدایی در بلغارستان و ترکیه پرداختند. نتایج نشان داد که همه مؤلفه‌های آموزش زیست-محیطی توجه یکسانی نشده است. به طوری که در دو کشور بیشترین توجه به دانش و کم‌ترین نیز به مهارت‌ها و نگرش و مقدار کمی نیز به رفتارهای مسؤولان محیط زیست داده شده است. همچنین پژوهش‌های مختلفی چون Ghazaavee and et al (2011)؛ Mehdi-pour and et al (2019)؛ Fazeli & Mashallahinejad and et al (2019)؛ Mahdavi Ikdellu (2019) و نیز Fu & Liu (2017) به مباحث مرتبط با تحلیل محتوا برنامه درسی و نیز گردشگری و محیط زیست پرداختند. اکثریت پژوهش‌ها نشان دادند که نه تنها آموزش محیطی در زمان کودکی عامل هدایت رفتار اجتماعی و محیطی در نوجوانی و بزرگسالی است بلکه پیش‌زمینه‌ای اساسی برای رفتارهای محیطی مطلوب یا نامطلوب یعنی معضلات زیست‌محیطی هستند. با توجه به

جدول شماره یک- شاخص سازی مؤلفه های محیطی گردشگری

گویه	منابع	متغیر
تغییر کیفیت آب	Shakri(2014) Azizi Shamami & Hedayatian (2018) Ghazaaveand et al (2011) Fazeli & Mahdavi Ikdalu (2019) Mahdavi Ikdalu (2012) Gharakhlouand et al (2009) khamushi bidgoli & Mazaheri (2020) GhulamRabbany and et al (2013) Sundriyal and et al (2018), Canteiro and et al (2018)	معضلات کیفیت آب محیط گردشگری
بالا آمدن سطح ایستایی آب و آلودگی منابع زیرزمینی		
شور و اسیدی شدن آب های شیرین		
هدر رفتن آب در عدم مهار کامل منابع آب		
بهره برداری بی رویه از منابع آب- های زیرزمینی		
افزایش مواد معلق		
گل آلودگی آب		
افزایش ورود مواد مغذی از جمله نیتروژن و فسفر		
فرسایش منطقه		
افزایش ورود فاضلاب و تغییر شبکه زهکش		
افزایش رسوبات کف بستر منابع آبی		
فاضلاب و بیماری		
کیفیت بهداشتی آب		
افزایش استفاده از وسایل نقلیه شخصی	Alizadeh (2013) Shakri(2014) Azizi Shamami & Hedayatian (2018) Ghazaaveand et al (2011) Fazeli & Mahdavi Ikdalu (2019) Mahdavi Ikdalu (2012)Gharakhlouand et al (2009) GhulamRabbany and et al (2013) Sundriyal and et al (2018), Canteiro and et al (2018)	معضلات کیفیت هوای محیط گردشگری
افزایش حمل نقل هوایی، ریلی و جاده ای		
افزایش اثر گلخانه ای		
افزایش باران اسیدی		
کاهش لایه اوزون		
افزایش ذرات معلق در هوا		
نابودی تدریجی ذخایر ژنتیکی و مصرف بی رویه آنها		
دفع نامناسب زباله	Ghazaaveand et al (2011) Fazeli & Mahdavi Ikdalu (2019) Mahdavi Ikdalu (2012)Shakri(2014) Gharakhlouand et al (2009) GhulamRabbany and et al (2013) Sundriyal and et al (2018), Canteiro and et al (2018), Tsai and et al (2021)	معضلات زباله و مواد زائد محیط گردشگری
تخریب ظاهر فیزیکی آب و سواحل		
مرگ حیوانات دریایی		
تخریب تالابها، صخره های مرجانی و بسترهای علف دریا		
تغییر زیستگاه و آسیب به اکوسیستمها		
آسیب به گیاهان آبی		

انباشتن زباله‌ها و سوزاندن آن‌ها	<p>Shakri(2014) Azizi Shamami & Hedayatian (2018) Ghazaaveeand et al (2011) Fazeli & Mahdavi Ikdelu (2019) Mahdavi Ikdelu (2012) Gharakhlouand et al (2009) GhulamRabbany and et al (2013) Sundriyal and et al (2018), Canteiro and et al (2018), Tsai and et al (2021)</p>	<p>معضلات خاک محیط گردشگری</p>		
افزایش حجم زباله‌ها، سوزاندن و دود ناشی از آن				
پخش زباله در مکان‌های مختلف				
بیابان‌زایی				
فرسایش خاک و تهدید منابع طبیعی				
ورود انواع مواد شوینده، سموم آفت‌کش و ... به خاک				
شور و اسیدی‌شدن خاک				
پسماند هسته‌ای				
کاهش سطح افق آلی خاک و فشرده‌گی مواد معدنی				
افزایش تغییر کاربری اراضی مستعد کشاورزی				
جنگل‌زدایی			<p>Alizadeh (2013) Shakri(2014) Azizi Shamami & Hedayatian (2018) Ghazaaveeand et al (2011) Fazeli & Mahdavi Ikdelu (2019) Mahdavi Ikdelu (2012) GhulamRabbany and et al (2013) Sundriyal and et al (2018), Canteiro and et al (2018), Tsai and et al (2021)</p>	<p>معضلات صوتی محیط گردشگری</p>
نابودی گونه‌های نادر و منحصربه‌فرد				
افزایش توان بالقوه رانش زمین و فرسایش				
از بین رفتن پوشش گیاهی				
سروصدای وسایل صوتی، تصویری و آلات موسیقی				
هیاهوی جمعیت و صدای برخی وسایل و ...				
آلودگی صوتی هواپیماها، قطارها، اتومبیل‌ها و اتوبوس‌ها و ...				
سروصدای ناشی از فعالیت‌های صنعتی و کارخانجات				
سروصدای ناشی از فعالیت‌های ساختمانی و عمرانی				
تغییر در عادات غذایی و الگوی تغذیه‌ای	<p>GhulamRabbany and et al (2013) Sundriyal and et al (2018), Canteiro and et al (2018), Naidoo, R., & Burton (2020)</p>	<p>معضلات حیات وحش محیط گردشگری</p>		
تغییر در زندگی و زیستگاه حیات وحش				
برهم زدن نظم اکولوژیک منطقه				
جابه‌جایی گونه‌های مختلف حیات وحش				
تاثیر و مزاحمت‌های آگاهانه و غیرآگاهانه انسان بر حیات وحش				

کاهش تنوع گونه‌ای تغییر در ترکیب و ساختار جوامع حیات وحش	Ghazaaveand et al (2011) Fazeli & Mahdavi Ikdalu (2019) Mahdavi Ikdalu (2012) Gharakhlouand et al (2009) GhulamRabbany and et al (2013), Gusman and et al (2019)	معضلات زیبایی شناختی و فرهنگی محیط گردشگری
از بین رفتن گونه‌های حیوانی		
کاهش جذابیت زیبایی مقصد		
آلودگی معماری و بصری		
کاهش زیبایی معماری شهر		
آسیب رساندن به ابنیه و آثار تاریخی		
چشم‌انداز نامناسب محیط شهری و روستایی		
از بین رفتن سبک معماری سنتی در اثر توسعه سبک مدرنیته	Van der Duim & Caalders (2002), Hall (2010), GhulamRabbany and et al (2013)	معضلات تنوع بیولوژیکی محیط گردشگری
بی ثباتی اکوسیستم‌ها و ضعف توانایی آنها در مقابله با بلایای طبیعی		
تداخل عملکردهای اساسی اکولوژیکی (تعادل گونه‌ها، تشکیل خاک و جذب گازهای گلخانه‌ای)		
تهدید منابع غذایی، دارویی، انرژی و...		
از بین رفتن تنوع زیستی، مولکولی، گونه‌ای، اکوسیستمی و ژنتیکی	GhulamRabbany and et al (2013), Balsalobre-Lorente and et al (2020), Kongbuamai and et al (2020)	معضلات تغییرات اقلیمی محیط گردشگری
افزایش سطح دمای زمین		
افزایش گاز دی اکسید کربن		
تغییرات آب و هوای جهانی و خشک‌سالی		
افزایش گاز گلخانه‌ای		
افزایش آب سطح دریاها		
افزایش حوادث هوای شدید چون گردباد، طوفان و باد		
افزایش بیماری و تأثیر بر روی زندگی انسان‌ها		

۳ روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی است که بر اساس ماهیت موضوع پژوهش از شیوه تحلیل محتوا از نوع کیفی و کمی استفاده شده است. واحد تحلیل نیز جمله (متن، پرسش‌ها و تمرین‌ها) و تصاویر هست.

جامعه آماری پژوهش شامل تمامی کتاب‌های درسی سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ مربوط به پایه‌های اول، دوم، سوم، چهارم، پنجم و ششم دوره تحصیلی ابتدایی در عنوان‌های فارسی، علوم تجربی، هدیه‌های آسمانی، ریاضی، مطالعات اجتماعی، کاروفناوری، تفکر و پژوهش را شامل می‌شود. نمونه

مراحل تحلیل محتوا در تکنیک آنتروپی شانون بدین صورت بوده است:

مرحله اول: به دست آوردن ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی، بهنجار شده، بر اساس رابطه زیر

$$p_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{j=1}^m F_{ij}} \quad (i=1,2,3,\dots,n, j=1,2,\dots,m)$$

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله را محاسبه کرده و در ستون‌های مربوط قرار می‌دهیم و برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$E_j = K \sum_{i=1}^m |p_{ij} \ln p_{ij}| \quad (i=1,2,\dots,m) \quad K = \frac{1}{\ln m}$$

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها (۱...n) و ۲ و (z=1) ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها محاسبه شده است. هر مقوله‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت (WJ) بیشتری نیز برخوردار هست؛ که برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شده است.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

لازم به ذکر است که در محاسبه E_j مقادیر p_{ij} که برابر صفر می‌باشد به دلیل بروز خطا و جواب بی‌نهایت در محاسبات ریاضی با عدد بسیار کوچک ۰/۰۰۰۰۱ جایگزین شده است WJ شاخصی است که ضریب اهمیت هر مقوله را در یک پیام، با توجه شکل پاسخ‌گوها، مشخص می‌کند (Azar, 2001).

۴ یافته‌ها و بحث

با توجه به یافته‌های تحقیق با بررسی ۷۸۲۳ صفحه از مجموعه کتاب‌های دوره تحصیلی ابتدایی که به معضلات محیط گردشگری توجه شده، بیشترین فراوانی به ترتیب اولویت مربوط به کتاب علوم (۱۰۰)، مطالعات اجتماعی (۷۲) و فارسی (۲۳)، ریاضی (۹) و کمترین فراوانی نیز مربوط به کتاب‌های هدیه (۶)، تفکر و پژوهش (۲) و کار و فناوری (۰) می‌باشد.

آماری پژوهش شامل فارسی (خواندنی)، فارسی (نوشتاری)، علوم تجربی، هدیه‌های آسمانی، مطالعات اجتماعی، کاروفناوری، تفکر و پژوهش هست که به دلیل تجانس نسبی‌شان با مؤلفه محیطی گردشگری مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند. همچنین لازم به ذکر است که کتاب قرآن به دلیل عدم انطباق و هم‌سویی محتوا درسی آن با مؤلفه محیطی گردشگری کنار گذاشته شده است.

جهت گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر از چک لیست استفاده شده است. جهت روایی ابزار گردآوری داده‌ها فهرستی از مؤلفه‌ها و شاخص‌های مؤلفه‌های محیطی گردشگری بر اساس تحقیق و منابع متعدد انتخاب شد و پس از بررسی اولیه در اختیار ۱۰ نفر از متخصصان حوزه گردشگری، محیط زیست و برنامه درسی قرار گرفت و پس از اعمال نظرات آنان فهرست واریسی تحلیل محتوای نهایی، در قالب ۹ مؤلفه اصلی (مقوله‌های معضلات کیفیت آب محیط گردشگری، معضلات صوتی محیط گردشگری، معضلات حیات وحش محیط گردشگری، معضلات زیبایی‌شناختی و فرهنگی محیط گردشگری، معضلات مواد زائد و زباله‌های جامد محیط گردشگری، معضلات تنوع بیولوژیکی محیط گردشگری، معضلات تغییرات اقلیمی محیط گردشگری و معضلات خاک محیط گردشگری) تهیه گردید. روایی محتوا نیز بر اساس ضریب نسبی روایی محتوا (CVR) به دست آمد که از ۶۶ گویه عوامل چک لیست، تعداد ۱۲ گویه از مجموعه سؤالات حذف و تعداد ۵۴ سؤال که مقادیر روایی آنان بیشتر از ۰/۶۲ بود در مجموعه سؤالات باقی ماندند. برای محاسبه پایایی با روش توافق درون موضوعی از سه کدگذار درخواست شد تا به عنوان کدگذار در پژوهش و سنجش پایایی همکاری داشته باشد که ضریب توافق برابر با ۰/۸۲ بوده است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی همانند جداول فراوانی، درصد، میانگین و انحراف معیار و تحلیل کیفی آنتروپی شانون استفاده گردید.

جدول ۲ شماره دو- توزیع فراوانی میزان توجه به مؤلفه‌های محیطی گردشگری

مؤلفه‌های محیط گردشگری	علوم	فارسی	مطالعات اجتماعی	ریاضی	هدیه	تفکر و پژوهش	کار و فناوری	جمع
معضلات کیفیت آب	۱۴	۰	۷	۲	۳	۰	۰	۲۶
معضلات کیفیت هوا	۱۲	۰	۱۰	۵	۰	۲	۰	۲۹
معضلات زباله و مواد زاد	۲۶	۳	۱۳	۱	۳	۰	۰	۴۶
معضلات خاک	۱۳	۲	۶	۱	۰	۰	۰	۲۲
معضلات صوتی	۴	۵	۴	۰	۰	۰	۰	۱۳
معضلات حیات وحش	۱۷	۹	۲	۰	۰	۰	۰	۲۸
معضلات زیبایی‌شناختی و فرهنگی	۱	۲	۱۱	۰	۰	۰	۰	۱۴
معضلات تنوع بیولوژیکی	۵	۲	۶	۰	۰	۰	۰	۱۳
معضلات تغییرات اقلیمی	۸	۰	۱۳	۰	۰	۰	۰	۲۱
جمع	۱۰۰	۲۳	۷۲	۹	۶	۲	۰	۲۱۲

حیات وحش (۲۸)، معضلات زیبایی‌شناختی و فرهنگی (۱۴)، معضلات تنوع بیولوژیکی (۱۳) و معضلات تغییرات اقلیمی (۲۱) در مجموع کتاب‌های درسی بوده است. بنابراین معضلات زباله و مواد زاد با فراوانی ۴۶ در رتبه اول، معضلات کیفیت هوا با فراوانی ۲۹ در رتبه دوم و معضلات حیات وحش با فراوانی ۲۸ در رتبه سوم قرار گرفته است.

پس از تشکیل ماتریس تصمیم گام بعدی نرمال-سازی اعداد ماتریس حاصل است. برای این منظور به سادگی از روش نرمال‌سازی خطی استفاده شده است.

باتوجه به جدول ۲ با بررسی ۷۸۲۳ صفحه از مجموعه کتاب‌های دوره تحصیلی ابتدایی نشان می‌دهد که به معضلات محیط گردشگری توجه شده، که بیشترین فراوانی به ترتیب اولویت مربوط به کتاب علوم (۱۰۰)، مطالعات اجتماعی (۷۲) و فارسی (۲۳)، ریاضی (۹) و کمترین فراوانی نیز مربوط به کتاب‌های هدیه آسمانی (۶)، کتاب کتاب تفکر و پژوهش (۲) و کار و فناوری (۰) می‌باشد. همچنین از مجموع صفحات کتاب‌های درسی، ۲۱۲ مورد فراوانی مشاهده شده است که طبق یافته‌های پژوهش فراوانی شاخص معضلات کیفیت آب (۲۶)، معضلات کیفیت هوا (۲۹) معضلات زباله و مواد زاد (۴۶)، معضلات خاک (۲۲)، معضلات صوتی (۱۳)، معضلات

جدول شماره سه- داده‌های بهنجار شده مؤلفه‌های محیطی گردشگری برحسب پایه

معضلات محیط گردشگری	علوم	فارسی	مطالعات اجتماعی	ریاضی	هدیه	تفکر و پژوهش	کار و فناوری
معضلات کیفیت آب	۰/۱۴۰	۰	۰/۰۹۷	۰/۲۲۲	۰/۵	۰	-
معضلات کیفیت هوا	۰/۱۲۰	۰	۰/۱۳۹	۰/۵۵۶	۰	۱	-
معضلات زباله و مواد زاد	۰/۲۶۰	۰/۱۳۰	۰/۱۸۱	۰/۱۱۱	۰/۵	۰	-
معضلات خاک	۰/۱۳۰	۰/۰۸۷	۰/۰۸۳	۰/۱۱۱	۰	۰	-
معضلات صوتی	۰/۰۴۰	۰/۲۱۷	۰/۰۵۶	۰	۰	۰	-
معضلات حیات وحش	۰/۱۷۰	۰/۳۹۱	۰/۰۲۸	۰	۰	۰	-
معضلات زیبایی‌شناختی و فرهنگی	۰/۰۱۰	۰/۰۸۷	۰/۱۵۳	۰	۰	۰	-
معضلات تنوع بیولوژیکی	۰/۰۵۰	۰/۰۸۷	۰/۰۸۳	۰	۰	۰	-
معضلات تغییرات اقلیمی	۰/۰۸۰	۰	۰/۱۸۱	۰	۰	۰	-

$$K = \frac{1}{\ln(A)} = \frac{1}{\ln(9)} = 0.4551$$

برای محاسبه وزن نرمال از رابطه زیر استفاده خواهد شد:

$$W_j = \frac{D_j}{\sum D_j}$$

بر اساس محاسبات انجام شده وزن نهایی هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه با استفاده از آنتروپی شانون ارائه شده است:

درگام بعدی باید وزن هر یک از شاخص‌ها تعیین شود. برای این منظور از محاسبات زیر استفاده می‌شود و وزن هر شاخص (EJ) با استفاده از رابطه زیر به دست خواهد آمد:

$$E_j = -k \sum [n_{ij} \ln(n_{ij})]$$

$$D_j = 1 - E_j$$

در این رابطه مقدار k از رابطه زیر به دست آمده است:

جدول شماره چهار- باراطلاعاتی، ضریب اهمیت هر مؤلفه‌های محیطی گردشگری برحسب پایه

معضلات	علوم	فارسی	مطالعات اجتماعی	ریاضی	هدیه آسمانی	تفکر و پژوهش	کار و فناوری
مقدار آنتروپی یا بار اطلاعاتی (EJ)	۰/۳۱۴۹	۰/۷۶۴۳	۰/۴۵۷۲	۰/۸۵۷۴	۰/۹۰۳۲	۰	۰
درجه انحراف (DJ)	۰/۶۸۵۱	۰/۲۳۵۷	۰/۵۴۲۸	۰/۱۴۲۶	۰/۰۹۶۸	۰	۰
وزن هر شاخص یا ضریب اهمیت (WJ)	۰/۴۰۲۲	۰/۱۳۸۴	۰/۳۱۸۷	۰/۰۸۳۷	۰/۰۵۶۸	۰	۰

Salehi & Abedini؛ GhulamRabbany (2013)؛ (2021)؛ Mashallahinejad and et al (2019)؛ (2021)؛ Abedini & Saffar؛ Ghazaaveand et al (2011)؛ khamushi bidgoli & Heidari (2021)؛ Mazaheri (2020) می‌باشد. بر اساس نتایج پژوهش به نظر می‌رسد که در توجه به مسائل محیطی گردشگری در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی؛ برنامه درسی و یا نقشه محتوایی خاص و از پیش تعیین شده‌ای وجود ندارد. چراکه در دروسی همچون علوم تجربی و مطالعات اجتماعی توجه مطلوبی صورت گرفته است. در دروس فارسی، ریاضی و هدیه‌های آسمانی توجه کمتری شده است و در سطح کار و فناوری و تفکر و پژوهش توجه نشده است. با توجه به نقشه محتوای ویژه محیطی گردشگری ماموریت و سطح پرداختن هر یک از دروس در ارتباط با این حوزه مشخص می‌شود که تاکنون عمل نشده است. از طرفی در پایه‌های

نتایج حاصل از مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت به دست آمده از فراوانی‌های معضلات محیطی گردشگری در کتب درسی در جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که بیشترین ضریب اهمیت به ترتیب به کتاب علوم (۰/۴۰۲)، مطالعات اجتماعی (۰/۳۱۸)، فارسی (۰/۱۳۸)، ریاضی (۰/۰۸۳) و هدیه‌های آسمانی (۰/۰۵۶) بوده است.

۵ نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از مقادیر بار اطلاعاتی و ضرایب اهمیت به دست آمده از فراوانی‌های معضلات محیطی گردشگری در کتب درسی نشان می‌دهد که بیشترین ضریب اهمیت به ترتیب به کتاب علوم (۰/۴۰۲)، مطالعات اجتماعی (۰/۳۱۸)، فارسی (۰/۱۳۸)، ریاضی (۰/۰۸۳) و هدیه‌های آسمانی (۰/۰۵۶) بوده است. نتایج هم‌سو با یافته‌های

همچنین ذکر شده است کارکرد کتاب علوم تجربی در بعد اجتماعی می‌تواند بقای عزت مدار و توسعه پایدار ایران اسلامی را تثبیت نماید. از این رو رشد و ارتقای توانمندی‌ها و شایستگی‌های دانش‌آموزان در عرصه علوم تجربی به شناخت و استفاده مسؤولانه از طبیعت به مثابه بخشی از خلقت الهی با هدف تکریم، آبادانی و آموختن از آن برای ایفای نقش سازنده در ارتقای سطح زندگی فردی، خانوادگی، ملی و جهانی می‌انجامد و نگرش‌های ناشی از علم، به خصوص به محیط زیست را با مطالعه فرآیندهای حیاتی و موجودات، زمین و پیرامون آن، تغییرات ماده و انرژی، طبیعت و موارد فرآوری شده فراهم می‌کند. این اهداف و مأموریت‌ها در برنامه درسی تحقق می‌یابد و رسالت حفاظت از عوامل محیطی و زیستی و گردشگری اگر در برنامه درسی به خصوص در دوره ابتدایی طراحی و تدوین گردد تحقق آن اثر چشمگیری خواهد داشت. چراکه طراحی موضوعات مرتبط با بحث‌های محیطی گردشگری در برنامه‌های درسی می‌تواند به کاهش مشکلات این مقوله کمک شایانی داشته باشد. تدریس علوم تجربی سبب می‌شود افراد به اهمیت محیطی گردشگری پی برده و حفاظت از محیط زیست در طول گردشگری را یک وظیفه ملی و فردی خود بدانند. از سوی برنامه درسی در دوره ابتدایی می‌تواند مقوله محیطی گردشگری را نهادینه نماید.

بر اساس نتایج، اگرچه در میان اهداف بسیاری از دروس در کتاب‌های درسی مورد بررسی، توجه به بحران‌های زیست‌محیطی گنجانده شده بود، اما حاوی مطالب کافی برای کمک به چنین هدفی نبود. به عنوان مثال یکی از اهداف درس مطالعات اجتماعی حفظ و ارتقای محیط زیست است. در کلاس سوم این امر کاملاً نادیده گرفته شده بود و در سایر پایه‌ها به ندرت ذکر می‌شد. همچنین یکی دیگر از اهداف مهم کتاب مطالعات اجتماعی در دوره ابتدایی آموزش مفاهیم شهروندی و در عین حال نادیده گرفتن یکی از ویژگی‌های یک شهروند خوب که احترام به محیط زیست است بود. برای حفاظت

مختلف تحصیلی نیز به صورت متفاوت به مؤلفه‌های محیطی گردشگری توجه شده است. در بعضی پایه‌ها توجه بیشتر و در بعضی پایه‌ها توجه کمتر شده است.

مطابق با اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفاظت از محیط زیست یک وظیفه عمومی تلقی می‌شود. از این رو، هرگونه فعالیتی که سبب آلودگی یا تخریب محیط زیست شود و غیرقابل جبران باشد، غیرقانونی است. در نتیجه جهت کاهش پیامدها و یا برون رفت از این وضعیت و پیشگیری از آن در آینده، آموزش و آگاهی لازم برای عموم مردم انجام شود و برای نتایج مؤثرتر از اوایل کودکی شروع شود. در ایران به دلیل تمرکز محتوایی در آموزش همگانی، انتظار می‌رود که مفاهیم مربوط به بحران‌های زیست‌محیطی گردشگری قبلاً مورد توجه کافی قرار گرفته باشد، درحالی‌که نتایج پژوهش حاضر نشان داد که در پایه‌های ابتدایی مورد مطالعه چنین بحران‌هایی به اندازه کافی به رسمیت شناخته نشده است. همچنین از آنجایی که در کتاب‌های درسی جایی برای مسائل زیست‌محیطی مدرن وجود ندارد، می‌توان نتیجه گرفت که در مجموع مسائل زیست‌محیطی کمتر ارائه شده است. همچنین بر اساس یافته‌ها، میزان اختصاص کتاب‌ها به بحران‌ها و مسائل محیطی گردشگری نیز یکسان نیست. به طوری که در کلاس اول در کتاب علوم مشکلات مرتبط با محیطی در ارتباط با آب بیان شده است و به صورت تصویری نشان‌دهنده آلودگی آب در اثر ورود زباله به آن است و در بیشتر کتاب‌های درسی به بحران‌های محیطی گردشگری اشاره نشده است.

سند برنامه درسی ملی بر برنامه درسی علوم تجربی تأکید دارد. در برنامه درسی علوم تجربی آموزش‌های مربوط به محیط زیست و حفاظت از آن اهمیت دارد. رسالت آموزش تجربی تربیت افرادی است که علاوه بر داشتن توانمندی‌های عقلانی دانشی و مهارتی، شایستگی‌های اخلاقی، ایمانی و مسؤولانه را از طبیعت و محیط زیست داشته باشد.

«فعالیت» از دانش‌آموزان خواست که راه حل‌های بالقوه چنین مشکلاتی را بنویسند. متن کتاب فارسی با توجه به اهداف آن، که یکی از آن هدف‌ها، جنبه اجتماعی و تربیت اجتماعی دانش‌آموزان را مد نظر قرار می‌دهد طراحی شده است که دارای فراوانی های مرتبط با مهارت‌های اجتماعی و زیستی نسبت به کتاب‌های دیگر می‌باشد.

همچنین در کتب درسی هدایای آسمانی اشاره کمتری به بحران‌های زیست‌محیطی شده است. کتاب هدیه آسمانی که بر اساس این برنامه درسی شامل اعتقادات، اخلاق، احکام، ارزش‌های برگرفته از قرآن کریم، سنت و سیره پیامبر اکرم و امامان معصوم است، بایستی در محتوای آن اشارات بسیاری به محیط زیست گردشگری و حفاظت آن شود که متأسفانه در این کتاب که بستری مناسب برای تقویت اندیشه، ایمان و عمل دینی و برنامه‌ریزی برای دستیابی به معرفت می‌باشد، توجه زیادی به مؤلفه‌های محیطی گردشگری نشده است. درحالی‌که از منظر قرآن کریم تنها خالق طبیعت و مخلوقات آن خداوند است و انسان‌ها امانت‌دار محیط زیست هستند و نباید به آن آسیب برسانند (Akbari Rad, 2013). در آیات متعددی مانند آیه ۵۶ سوره اعراف و آیه ۱۹۵ سوره بقره به آلودگی محیط زیست و به خطر انداختن خود هشدار داده شده است. آیه اول تفسیر شده است که آلودگی هوا را فساد در زمین دانسته‌اند. همچنین در مورد آیه دوم، آلودگی هوای محل زندگی از آن‌جاکه هوا یک ماده حیاتی است مانند قتل شمرده شده است.

همچنین ریاضیات که دامنه اثباتی و استنتاجی دارد می‌تواند در ارتقای سواد از اهداف فرهنگی تمام مقوله‌ها محسوب شود؛ چراکه سواد قابلیت اثبات شده‌ای در مهارت‌های ارتباطی است که افراد را قادر می‌سازد با توان بالقوه‌ای، مطابق با سن‌شان و به شکل مستقل، برای حرکت در جامعه به شیوه مناسب رفتار کنند. بر همین اساس رابطه بین دروس ریاضی با برنامه‌های زیست‌محیطی گردشگری، ارتباط بین سواد استاندارد و سواد علمی

از محیط زیست باید نسبت به بحران‌های موجود آگاهی داد تا بتوان انتظار رعایت و پیشگیری از این مشکلات را داشت. کتاب مطالعات اجتماعی شامل کتاب درسی و کاربرگ فعالیت است. برنامه درسی مطالعات اجتماعی با توجه به رویکرد کلی برنامه درسی ملی مبنی بر فطرت‌گرایی و اهتمام به شکوفایی و نیز توجه به مسائل زیستی سعی می‌کند زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی کودکان و نوجوانان را فراهم آورد که همین امر توجه بیشتر به مسائل زیستی و گردشگری را نشان می‌دهد. هدف این کتاب تربیت افراد آگاه، توانمند در زندگی فردی و اجتماعی، پایبندی به اخلاق و ارزش‌های محیطی و زیستی و ... می‌باشد. همچنین با توجه به اهداف (بر مبنای اهداف تدوین شده برنامه درسی ملی) که از تدریس این درس در زمینه ۱- درک موقعیت و ابعاد آن در بعد زمان (گذشته، حال، آینده)، مکان (خانه، محله، شهر، کشور، زمین)، عوامل طبیعی (محیط طبیعی، محیط زیست)، عوامل اجتماعی (ساختارها و نهادهای اجتماعی، هنجارها، رفتارها و روابط انسانی، قراردادهای) و تعامل آن‌ها؛ ۲- آمایش سرزمین؛ ۳- درک و چگونگی حاکمیت سنت‌های الهی بر زندگی انسان در طول تاریخ و کسب مهارت‌های اجتماعی (مهارت در فعالیت‌های گروهی، توسعه روابط انسانی- بردباری، وفاق و هم‌دلی و مسالمت‌جویی، نوع دوستی، رعایت حقوق و انجام تکلیف) و اقتصادی (مهارت‌های اقتصادی، صرفه اقتصادی، داد و ستد، تولید، توزیع، مصرف و قناعت)؛ ۴- به عنوان یک عضو مسئول جامعه ایران اسلامی؛ بیان شده به نظر می‌رسد که توجه به عوامل محیطی گردشگری در این درس، درست باشد.

در کتاب‌های درسی فارسی اگرچه خواندن و نوشتن به‌عنوان هدف اصلی دوره معرفی شده‌اند، اما با توجه به بحران‌های زیست‌محیطی و مسائل مربوط به آن، به طرق مختلف امکان ادامه تحصیل وجود دارد. به عنوان مثال می‌توان از ضرب‌المثل‌ها برای اشاره به این بحران‌ها استفاده کرد و در بخش

ابتدایی، مسؤلان و برنامه‌ریزان این عوامل و گویه‌ها را در کتاب‌های درسی مختلف بگنجانند تا میزان آگاهی و آشنایی دانش‌آموزان به این موارد افزایش یابد. در نهایت اینکه پیشنهاد می‌شود مسؤلان دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی در بازنگری کتاب‌های درسی و کمک درسی، درس‌هایی را بر مبنای مفاهیم و مقوله‌های شناسایی در پژوهش که روایی آن نیز مورد تأیید قرار گرفته است، تنظیم نمایند.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسؤل، این مقاله حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش

نویسنده اول: سهم قابل توجهی در طراحی مطالعه، جمع‌آوری داده، تحلیل و تفسیر یافته‌ها داشته است. همچنین اولین پیش‌نویس نسخه را تهیه کرده‌اند.

نویسنده دوم: سهم قابل توجهی در راهنمایی جهت طراحی مطالعه، جمع‌آوری داده، تحلیل و تفسیر یافته‌ها داشته است. بازبینی انتقادی اولین پیش‌نویس نسخه و کلیه بازنگری‌های انجام شده را به عهده داشته‌اند.

نویسنده سوم: سهم قابل توجهی در مشاوره جهت طراحی مطالعه، جمع‌آوری داده، تحلیل و تفسیر یافته‌ها داشته است. بازبینی انتقادی کلیه نسخه‌ها را بر عهده داشته‌اند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

تقدیر و تشکر

نویسندگان از همه افراد، به دلیل مشاوره و راهنمایی علمی و مشارکت‌شان در این مقاله تشکر و قدردانی می‌نمایند.

است و به عنوان محل تقاطع این دو در نظر گرفته می‌شود که بر همین مبنا می‌تواند درک دانش‌آموزان نسبت به عوامل محیطی گردشگری را بهبود بخشد.

هدف اصلی درس تفکر و تحقیق، ضرورت و اهمیت توسعه استدلال اعلام شده است. تفکر در هر موضوع اجتماعی که فرد با آن مواجه می‌شود، حیاتی است زیرا انسان‌ها مسؤل انتخاب‌های خود هستند و در قبال این مسؤولیت باید معقولانه انتخاب کنند. در این دوره مفاهیم تصمیم‌گیری به همراه تعدادی داستان مرتبط ارائه شده است. بنابراین و با توجه به شرایط بحرانی محیط زیست در ابعاد مختلف و تأثیر آن بر هر فردی، می‌توان بخشی از محتوای این کتاب را به بحران‌های زیست-محیطی گردشگری نیز اختصاص داد.

با توجه به مباحث فوق لازم است آموزش‌های لازم در این خصوص به کودکان داده شود. آموزش زیست‌محیطی به دانش‌آموزان آگاهی‌های لازم در مورد مشکلات ناشی از تخریب محیط زیست را ارائه و بر لزوم حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی را در همه شئون زندگی تأکید می‌کند؛ زیرا توسعه اقتصادی و اجتماعی و زندگی بهتر در گرو حفاظت از محیط زیست است. طراحان و مسؤلان برنامه‌ریزی برنامه‌های درسی مدارس باید در طراحی برنامه‌های دوره ابتدایی بی‌توجه به مباحث محیطی گردشگری نباشند و تدابیر لازم را در جهت توجه خاص به بحث‌های محیطی داشته باشند؛ چراکه پژوهش‌ها نشان‌دهنده تأثیر مثبت قابل توجه برنامه آموزشی و درسی در جهت توسعه دانش زیست‌محیطی و تأثیرات مثبت این برنامه‌هاست. پیشنهاد می‌شود علاوه بر کتاب‌های درسی مرتبط با آموزش زیست‌محیطی، منابع آموزشی اضافی و تکمیلی نیز در قالب جزوات، کتابچه‌های مرتبط و نرم‌افزارهای آموزشی با همکاری و مشورت سایر سازمان‌های ذی‌ربط من جمله سازمان محیط زیست و گردشگری، تدوین گردد و در اختیار معلمان قرار گیرد. همچنین با توجه به نبود مؤلفه‌های محیطی گردشگری در بسیاری از کتاب‌های درسی دوره

منابع

- Abedini, B. M., & Saffar Heidari, H. (2021). Investigating the degree of attention to the environmental crisis in the content of elementary school textbooks. *Environmental Education and Sustainable Development*, 9(4), 47-60. (In Persian)
- Akbari Rad, T. (2013). The Role of Islamic Teaching on Reduction of Environmental Crises. *Journal of Environmental Studies*, 39(1), 73-80. doi: 10.22059/jes.2013.30391 (In Persian)
- Alizadeh, K. (2013). The effects of the presence of tourists on the environmental resources of Targahba district in Mashhad city. *Geographical research*. 35(44). 55-70. (In Persian)
- Azar, A. (2001). Development of Shannon entropy method for data processing in content analysis. *Journal of Humanities of Al-Zahra University*, 11(37-38), 1-18. (In Persian)
- Azizi Shamami, M., & Hedayatian, S. (2018). Content analysis of primary course textbooks based on sustainable environment components. *The fourth national conference of new approaches in education and research*, Mahmudabad. (In Persian)
- Balsalobre-Lorente, D., Driha, O. M., Shahbaz, M., & Sinha, A. (2020). The effects of tourism and globalization over environmental degradation in developed countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(7), 7130-7144.
- Belsoy, J. , Korir, J. , and Yego, J. (2012). Environmental impacts of tourism in protected areas. *Journal of Environment & Earth Science*, 2(10), 64-73.
- Canteiro, M., Córdova-Tapia, F., & Brazeiro, A. (2018). Tourism impact assessment: A tool to evaluate the environmental impacts of touristic activities in Natural Protected Areas. *Tourism Management Perspectives*, 28, 220-227.
- Chang, K. G., Chien, H., Cheng, H., & Chen, H. I. (2018). The impacts of tourism development in rural indigenous destinations: An investigation of the local residents' perception using Choice Modeling. *Sustainability*, 10(12), 4766.
- Erdogan, M. (2009). Components of Environmental Literacy in Elementary Science Education Curriculum in Bulgaria and Turkey. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 5(1):15-26
- Fazeli, F., & Mahdavi Ikdalu, F. (2019). Studying the status of the existing environmental content of sciences textbooks in the general education course. *Journal of Environmental Science and Technology*, 21(1), 227-243. doi: 10.22034/jest.2018.13792 (In Persian)
- Fu, H., & Liu, X. (2017). A Study on the Impact of Environmental Education on Individuals' Behaviors Concerning Recycled Water Reuse. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education* 13(10):6615-6624

- Gharakhlou, M., Ramezanzadeh lasbouei, M., & Galian sharifdini, J. (2009). environmental tourism impact on coast ramsar city. *journal of human geography*, 1(3), 1-12. (In Persian)
- Ghazaavee, M., Leeyaaghatdaar, M.J., Aaabedee, A., & Esmaaelee, M.. (2011). environmental issues as addressed by primary school textbooks in iran. *new thoughts on education*, 6(4), 123-151. (In Persian)
- GhulamRabbany, M., Afrin, S., Rahman, A., Islam, F., & Hoque, F. (2013). Environmental effects of tourism. *American Journal of Environment, Energy and Power Research*, 1(7):117-130.
- Gusman, I., Chamusca, P., Fernandes, J., & Pinto, J. (2019). Culture and tourism in Porto City Centre: Conflicts and (Im) possible solutions. *Sustainability*, 11(20), 5701.
- Hall, C. M. (2010). Tourism and the implementation of the Convention on Biological Diversity. *Journal of Heritage Tourism*, 5(4), 267-284.
- Huang, Z.L., & Xiao, Q.M. (2010). Impacts of tourist activity on vegetation in Dinghu Mountain Biosphere Reserve. *Geographical Research*, 29(6): 1005-1016.
- Ibanescu ., B ., (2018). The Impact of Tourism on Sustainable Development of Rural Areas: Evidence from Romania. *Sustainability*, 10, 3529; doi:10.3390/su10103529
- Jin, X.L., Lu, L., Gong, G. & Wang, L. L. (2011). Effects of tourism activities on soil macrofauna community in Mount Jiuhua scenic area. *Geographical Research*, 30(1): 103-114
- Khamushi bidgoli, S., & Mazaheri, H. (2020). The Environmental Indicators in the Content of Elementary School Textbooks. *Journal of Curriculum Studies*, 14(55), 177-200. (In Persian)
- Kongbuamai, N., Bui, Q., Yousaf, H. M. A. U., & Liu, Y. (2020). The impact of tourism and natural resources on the ecological footprint: a case study of ASEAN countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(16), 19251-19264.
- Mahdavi Ikdelu, F. (2012). *Examining the status of existing and required environmental content in experimental science textbooks for first to ninth grades in Iran*, master's thesis on marine biology, Shahid Rajaee University. (In Persian)
- Mashallahinejad, Z., Jafarisani, H., Mahram, B., Saeedy rezvani, M., & Jalayeri laeen, S. (2019). The content analysis of elementary science curriculum from the point of view of environmental components. *Research in Curriculum Planning*, 16(63), 122-138. doi: 10.30486/jsre.2019.550328. (In Persian)
- Mehdipour, R., Salehi, O. E., Salehi, S., & Abedini, B. M. (2019). Analysis of content of 6th grade elementary textbooks based on the components of tourism education. *Journal of Tourism Planning and Development*, 8(29), 1-19. (In Persian)

- Naidoo, R., & Burton, A. C. (2020). Relative effects of recreational activities on a temperate terrestrial wildlife assemblage. *Conservation Science and Practice*, 2(10), e271.
- Naseem, S. (2021). The Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Saudi Arabia. *Economies*, 9(3), 117; <https://doi.org/10.3390/economies9030117>
- Omri, A. & Mohamed Shahbaz & Anissa Chaibi & Christophe Rault. (2015). A panel analysis of the effects of oil consumption, international tourism, environmental quality and political instability on economic growth in MENA region," Working Papers 2015-613, Department of Research, Ipag Business School.
- Rezaei, M., & Shobeiri, S. M. (2017). The Effect of Social Networks Usage on the Promotion of Pro-environmental behavior in Tourism (Case Study: Telegram Social Network). *Journal of Tourism Planning and Development*, 6(21), 28-53. doi: 10.22080/jtpd.2017.1527 (In Persian)
- Salehi, O. E., & Abedini, B. M. (2021). Tourism Status in Elementary School Textbooks. *Social Studies in Tourism*, 9(18), 29-52. (In Persian)
- Salehi, O. E., Parhizkar, L., & Hatamifar, K. (2017). Investigating the position of main components of environment teaching in the text books of the sixth-grade schools in Iran. *Environmental Education and Sustainable Development*, 5(2), 89-99. (In Persian)
- salehi, S., fatahi, N., hemati, Z., & habibi, S. (2013). Coastal Tourists and Environmental Protection (Case Study: Coastal Tourists in Province of Mazandaran). *Journal of Tourism Planning and Development*, 2(4), 107-122. (In Persian)
- Shakri, R. (2014). *Studying and compiling a guide for evaluating the environmental consequences of tourism development plans*. (Master's thesis). Tehran: Tarbiat Modares University. (In Persian)
- Sharma, R & Rao., P. (2019). Relevance of Impact Studies on the Environmental Impacts of Tourism and Sustainability: A Review and Analysis. *Environmental Impacts of Tourism in Developing Nations*. DOI: 10.4018/978-1-5225-5843-9.ch001.
- Stainton, H. (2020). Environmental impacts of tourism. *Tourism Teacher*. <https://tourismteacher.com/environmental-impacts-of-tourism/>
- Sundriyal, S., Shridhar, V., Madhwal, S., Pandey, K., & Sharma, V. (2018). Impacts of tourism development on the physical environment of Mussoorie, a hill station in the lower Himalayan range of India. *Journal of Mountain Science*, 15(10), 2276-2291.
- Tsai, F. M., Bui, T. D., Tseng, M. L., Lim, M. K., & Tan, R. R. (2021). Sustainable solid-waste management in coastal and marine tourism cities in Vietnam: A hierarchical-level approach. *Resources, Conservation and Recycling*, 168, 105266.
- Van der Duim, R., & Caalders, J. (2002). Biodiversity and tourism: Impacts

and interventions. *Annals of tourism research*, 29(3), 743-761.

Zhang, N.N., He, Y.Q. & Wang, C.F. (2011).
Effect of developing tourism on

chemical characteristic of precipitation: Taking Lijiang for example. *Environmental Science*, 32(2): 330-337.

